

Inleiding Bachcantate op 1 juni 2014

door Brecht Molenaar

Goedenavond,

Vanavond luisteren we naar cantate 68, *Also hat Gott die Welt geliebt*. De componist kent u wel. De tekst is geschreven door Christiana Mariane von Ziegler, behalve die van de koraal waarmee de cantate begint. De koraal waarmee we het stuk besluiten, staat er helemaal los van. Het is BWV 385, een gebed tot de heilige Geest om het ware geloof.

Ik schat in dat hier veel mensen zijn die houden van Bach, ook al zitten er in het publiek misschien familie of vrienden van uitvoerenden die meer uit een soort morele verplichting komen.

Ik heb erover nagedacht hoe je Bachs religieuze muziek goed kunt leren kennen. Twee dingen kunnen daar volgens mij goed bij helpen.

Ten eerste: gewoon goed luisteren. Dat kan worden versterkt door mee te doen, zoals wij in het koor en orkest. De solisten. Maar ook u, zo direct bij het koraal.

En dan morgen nog eens, neuriënd op de fiets bijvoorbeeld. Probeer het maar. Steeds als je denkt: ik weet het nog wel, gewoon dat mooie melodietje, dan is het na een tijdje toch net weer anders dan je dacht. De andere stemmen erbij denken, dat is al helemaal een opgave.

Over goed luisteren gesproken, toen de cantate voor het eerst werd uitgevoerd in 1725, had Bach er ook letterlijk voor gezorgd dat de gemeente wel goed móest luisteren op het moment dat de inhoud daar extra om vroeg. Boven de leerstellige conclusie aan het slot van de cantate had hij zelf 'piano' gezet, wat 'zachtjes' betekent. Zulk soort aanwijzingen gaf hij zelden. Het lijkt erop dat de gelovige zo tot extra bedachtzaamheid moest worden aangezet.

En zo komen we als vanzelf bij de vraag wat er nog meer nodig is om de muziek van Bach beter te leren kennen, namelijk: goed luisteren naar de tekst. Zijn religieuze cantates waren namelijk onderdeel van de liturgie en zeker niet zomaar een ontspannend muzikaal tussendoortje tijdens de dienst. Het verstaan van die cantates vraagt daarom ook om begrip van zijn geloofswereld, al kunnen we uit zijn composities niet precies opmaken waar Bach inhoudelijk precies stond. Toch kunnen we zelfs daarin een heel eind komen, omdat tekst en muziek bij hem hand in hand gaan. Het gaat bij dit tweede punt dus eigenlijk om het goed luisteren naar de tekst in combinatie met de muziek.

Voor veel hedendaagse mensen zal dat wat moeilijker liggen. Velen van ons zijn nu eenmaal niet meer zo vertrouwd met de bijbel en het christelijk geloof als de Bachgemeente indertijd. Dat geldt ook voor mij als humanistisch geestelijk verzorger.

Kerstmis zal wellicht nog helder zijn: dan wordt de geboorte van Jezus gevierd. Pasen wordt al iets moeilijker. Maar cantate 68 was geschreven voor de tweede Pinksterdag. Hoe zat het daar nou ook alweer mee? Het ging over het neerdalen van de heilige Geest. Dat zal niet iedereen zomaar kunnen toelichten. Een klein testje, zelfs in ons koor, liet dat al zien. Ook zal niet iedereen weten dat het kerkelijk jaar maar liefst drie Pinksterdagen telt. Voor ons valt de tweede Pinksterdag op volgende week maandag.

Om beter te begrijpen waar de cantates over gaan, is het goed om te kijken welke bijbelpassages erbij horen. Elke zon- of feestdag had zijn eigen lezingen en daar schreef Bach zijn cantates bij. Voor cantate 68 ging het om bepaalde verzen uit Johannes 3 en Handelingen 10.

Handelingen 10 laat zien hoe Petrus ertoe besloot dat ook de heidenen werden opgenomen in het vroege christendom. Overigens waren zij wel degelijk gelovig, “vroom en God vrezend” staat er, alleen hielden zij zich niet aan alle wetsbepalingen. Er wordt naar Petrus verwezen in het bas-recitatief. In de verzen voor tweede Pinksterdag spreekt Petrus over Jezus als rechter van levenden en doden. Dit thema van het laatste oordeel keert ook terug in het slotkoor. Daar wordt de tekst van Johannes hoofdstuk 3 vers 18 over het laatste oordeel zelfs letterlijk geciteerd. Zo zien we dat cantate 69 draait om het laatste oordeel en om de toewijding aan het geloof voorwaarde voor eeuwig leven. Over de heilige Geest horen we niets.

Wat levert de combinatie van muziek én tekst nu op voor ons beeld van cantate 69? Het heerlijke openingskoor heeft het lieflijke, wiegende ritme van de 12/8 maat, de Siciliano. Dat is het ritme dat u wellicht herkent van het ‘Erbarme dich’ uit de Matthäus Passion. Ook de instrumentale achtergrond van dit eerste deel is vredig. Er wordt dan ook gezongen over de liefde. Over die van God voor de wereld, de titel van de cantate, maar ook over die van de mensen voor God en voor zijn om ons gegeven zoon. Het zal geen verbazing wekken dat er eindeloze noten klinken op het voor ‘ewig onverloren bleiben’ van de gelovige die eeuwig leven mag hebben. Alleen al deel 1 mag van mij eeuwig duren. Het volgende deel trouwens ook. Of deel 4...

Nu eerst over het vrolijke deel 2, waarin de nabijheid van Jezus wordt bejubeld. We zitten in de sfeer van juichen, zingen en zelfs scherts. Humor dus. Geestigheid, om het in termen van Pinksteren te zeggen.

Simon Vestdijk heeft die aria “door frisheid betoverd” genoemd. Maarten het Hart deed daar nog een schepje bovenop door te spreken over de “hartveroverende onbekommerde blijdschap”.

Er is een duet tussen de sopraan en een ‘violoncello piccolo’, een cello die hoger kan spelen dan de gewone. Enthousiast voegen daarna ook de hobo en de viool zich erbij, zodat het deel besluit met een prachtig ritornello.

In deel 3 verhaalt het recitatief over de troost van de gelovige, want door de komst van Jezus is de relatie tussen God en de mens hersteld. Dat dit reden is tot grote vreugde, is door Bach verklankt in de steeds verder opgaande lijn op het woordje ‘freudig’, vrolijk. De erop volgende basaria bouwt voort op die dankbaarheid. De pastorale klanken van het hobo-trio passen daar natuurlijk goed bij.

Maar dan deel 5, het slotkoor. Krijgen we nu met een heel ándere sfeer te maken? De muziek is beslist niet somber te noemen, maar misschien wel wat strenger.

Muziektheoretisch is het een ‘dubbelfuga’. U zult dat herkennen aan het na elkaar inzetten van de verschillende koorstemmen op hetzelfde muzikale thema: eerst bas, tenor, alt en sopraan en de tweede keer precies andersom. Alle zangpartijen hebben ‘meelopers’ in het orkest, of omgekeerd. Er is een imposant blazerskwartet van trombones en een trompet aan het geheel toegevoegd.

Het eerste thema zit op de eerste tekstregel uit Johannes, namelijk: “Wie in hem gelooft, die wordt niet veroordeeld.” Het tweede thema zit op de tweede en veel onheilspellender tekstregel: “Maar wie niet gelooft, is al veroordeeld.” De snel achter elkaar gezongen woorden op het niet-geloven móeten daar wel een fel bijtend staccato-karakter aan geven.

Deze tweede tekstregel uit het vers krijgt in de passage van het Johannesevangelie een nadere toelichting. Daar wordt uitgelegd dat mensen die slecht handelen, de duisternis meer hebben liefgehad dan het licht. Zij willen niet dat hun slechte daden aan het licht komen, terwijl de

mensen die goed handelen juist graag aan het licht laten komen dat hun daden in verbondenheid met God zijn gedaan.

Ik hoop dat u mij toestaat om hier tot slot nog even bij stil te staan en me wat op glad theologisch ijs te gaan begeven. En dat dan nog wel met mijn humanistische achtergrond. Het wordt geen donderpreek, eerder een liefdespreek.

Ik vraag me namelijk af of hoe die strengheid van deel 5 zich verhoudt tot alle troost en lieflijkheid, uitbundigheid, dankbaarheid en zelfs de humor van daarvoor. Mogen zingen en lachen, maakt dat ineens allemaal plaats voor iets angstaanjagends?

Een vraag als deze raakt aan moeilijke theologische kwesties rond vragen als: wat is geloven eigenlijk? Wat is eeuwig leven?

Ik heb er het nieuwste boek van Carel ter Linden, onze hofpredikant, op nagelezen en vond een theologie waar ik mij goed in kan herkennen. Volgens hem verwijst het eeuwig leven in de bijbel naar het ware, door God bedoelde leven. Dat kun je bereiken door God lief te hebben met heel je ziel en je kracht en je verstand. En door je naaste lief te hebben als jezelf, omdat de ander niet anders is dan jijzelf. Die bijbelse inzichten vormen voor Ter Linden de sleutel tot het geheim van ons bestaan, omdat ze wezenlijk en essentieel zijn voor ons leven en voor de voortgang van het leven.

Ik zou de term ‘geloven’ graag aan zo’n interpretatie willen verbinden. Geloven komt dan gelijk te staan aan iets dat kan gebeuren wanneer mensen leven in de geest van God en dat wil zeggen: leven zoals het is bedoeld. De kracht die dan werkzaam wordt, is niet slechts voor enkelen weggelegd, maar gewoon voor iedereen. Het betekent ook niet dat er door jezelf of anderen geen enkele misstap mag worden gemaakt.

Om op Pinksteren terug te komen, zo heeft ‘de geest krijgen’ dus met liefhebben te maken. Dat is toch bepaald niet iets om bang van te worden. Eerder iets om als vanzelf vrolijk van te worden, even vrolijk als de muziek van cantate 68!

Ik wens u daarom veel luisterplezier en voor volgende week alvast een geestige tweede Pinksterdag!